

Demokrácia és szocializmus Keleten és Nyugaton

Az alábbi szöveget szerzője Budapestről nyílt levél formájában küldte el egy angol és egy olasz személyiséghez (Ken Coates, Adriani Guerra). A tanulmány első ízben angolul jelent meg a Ken Coates és Fred Singleton szerkesztette «The Just Society» c. kötetben (Bertrand Russel House, Nottingham, 1977) majd ugyanazon évben olaszul, önálló brossúra formájában, a «Feltrinelli Economica» sorozatban (Milano).

Az alábbiakban a tanulmány eredeti magyar szövegét közöljük, az angol kiadó szivességéből. Merőben technikai okokból a szövegen kisebb rövidítéseket ejtettünk, amelyeket minden egyes esetben zárójel közti pontok (...) jeleznek.

(...) Fejtegetéseimben a szocializmus fogalmából kell kiindulnom, már csak azért is, mert ezen, az általános szóhasználatától eltérően, nem bizonyos meghatározott-társadalmi-gazdasági állapotot, illetve társadalmi-gazdasági formációt, vagy annak gondolati képét értem, hanem ennél sokkalta szélesebben a szocialista értékek megvalósítására szolgáló mozgásokat, mozgalmakat, folyamatokat, és az ezeket vezérlő eszméket. Ezen a ponton tehát tudatosan eltérek a marxizmus tradicionális állás-

pontjától, a társadalmi-gazdasági formációk egymást szabályosan követő rendjébe sorolt szocializmus-értelmezéstől.

Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy a szocialista értékek értelmezése maga is önkényes eljárás, ami aligha vonható objektív kritériumok ellenőrzése alá (...) Jómagam - a kritikai marxizmus alapján állva - mindeneke előtt olyan értékeket tekintek szocialistának és olyankat vállalok magaménak, mint az ember ember által való elnyomása különböző formáinak megszűnése; a társadalmi egyenlőtlenségek különböző típusainak kiküszöbölése; olyan hatékony közösségek kialakulása a társada-

Mi a szocializmus ?

«Egy szocialista és demokratikus társadalom (...) három alapelven nyugszik. Ezek: a jóléti társadalom, a szocializmus és a demokrácia.» (...)

A szocializmus «számunkra nem természeti-társadalmi tünemény, nem feltétlenül megjelenő fejlődési fokozat, nem a civilizáció jövőjébe kezdettől fogva beleírt termelési mód, hanem a gazdasági törvény önkéntes korlátozása, a hatékonyság és a szolidaritáson alapuló morál közötti tudatos kompromisszum. A közakarat szabad kikristályosítása azért szerves része a szocializmusnak, mert ez utóbbi lényege szerint emberi terv, etikai törekvés, amelynek nincsenek spontán érvényesülő gazdasági törvényei. Következésképpen szabad közakarat nélkül nincsen szocializmus és egy szocialista társadalmi tervezés, illetve beavatkozás előfeltétele: a demokrácia...»

(Az emigrációban működő Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1973. júniusi bécsi értekezletén elfogadott «Szociáldemokrata Alternatíva» szövegéből.)

lom minden területén - beleértve a gazdasági életet is - amelyek lehetőséget adnak autentikus individuumok kifejlődéséhez; s mindezzel az emberi szabadság kiterjesztésének és a társadalmi viszonyok sokoldalú humanizálásának előmozdítása. (...)

Az egymástól eltérő struktúrájú társadalmak megítélése abból a szempontból, hogy milyen mértékben tekinthetők igazságosnak, számomra egyet jelent azzal, hogy anyagi lehetőségeik keretén belül milyen mértékben engedik meg a szocialista értékeket megvalósító mozgások, mozgalmak kibontakozását. Ez az alapja a kelet-európai társadalmakról kialakított kritikai álláspontomnak is. (...)

(...) A marxizmus-leninizmus, mint ideológia, és a cári Oroszországban létrejött szovjet hatalom, mint új típusú politikai rendszer, nem valamiféle szigorú társadalmi-gazdasági törvényekhez igazodó fejlődési út volt, mégis kialakulásának előfeltételei között kétségtelenül egyike a legjelentősebbeknek, hogy itt a történelmileg kitermelődött fejlődési alternatívák mások voltak, mint Nyugat-Európában. Így ha Európában az előzőleg értelmezett szocializmus geneziséét és jelenlegi állapotát nézzük, akkor kétségtelenül kibontakozik két egymástól eltérő modell, mégpedig mind az ideológia szintjén, mind a gyakorlatban.

a/ A Kelet-európai szocializmus, amely a marxizmus-leninizmus irányzatához, mint ideológiához kötődik, és egy új - nem kapitalista - társadalmi-gazdasági alakulathoz, amely első ízben a cári Oroszország területén a szovjethatalom formájában öltött testet...

b/ A Nyugat-európai szocializmus, amely történelmileg a szociáldemokrácia talaján alakult ki, de amelynek mai formálódásában egyre nagyobb szerepet játszanak a szocializmus demokratikus útját kereső nyugat-európai kommunista pártok.

A szocializmus eme két útja *elméletileg*, vagy jobban mondva *ideológiailag* már az I. világháború idején többé-kevésbé kiformalódottnak tekinthető; *helyhez*, illetve konkrét társadalmakhoz kötöttsége akkor még jóformán senki számára nem válhatott egyértelművé, akkor még

úgy tűnt, hogy a világ bármely országa választhatja akár az egyik, akár a másik utat.

A két modell hívei között a választás ilyenmértvű szabadságának a feltételezése és rivalizálást szült, hiszen saját tényleges, vagy várt sikereik veszélyezettségét nem annyira a szocializmus elleni erőkből, mint inkább a másik félben látták. Ma már közhely, hogy ez a mai szemmel tragikusan groteszk harc az egyes országokban milyen tényleges és borzalmas tragédiákhoz vezetett, és hogy pl. ez milyen szerepet játszott a fasizmus Németországban belüli győzelmében.

A szocializmus kommunista modelljének, illetve a marxizmus-leninizmusnak, mint ideológiának alapján a tizenhetes októberi forradalom győzelmét után a régi cári Oroszország területén, részben az I. világháborúban elszenvedett vereség következményeként új társadalmi-gazdasági alakulat jött létre, amelyben megszüntették a termelési eszközök magántulajdonát, ugyanakkor új társadalmi struktúra jött létre. Fokozatosan megnőtt a szerepe a munkamegosztásban elfoglalt helyhez kötött társadalmi tagolódásnak, és mindemellett az intézményi struktúráknak olyan monolitikus rendszere jött létre, ami igen nagy lehetőséget nyújtott a bürokrácia elhatalmasodása számára, függetlenül attól, hogy ezt az egyes vezetők támogatták-e, vagy küzdöttek ellene. Itt nem valamiféle sajátos és a történelemben múltó jelentőségű politikai rendszer lépett a történelem színterére - ahogy ezt az anti-kommunizmus ideológusai előszeretettel állítják még ma is - , hanem egy ténylegesen új társadalmi-gazdasági alakulat, amely ugyan közelről sem az a szocializmus, amelyet Marx a fejlett kapitalizmust meghaladó stádiumként prognosztizált, de olyan, ami a kapitalizmus alternatívájaként más utat kínál a még nem iparosodott társadalmaknak. (...)

Most már világosan láthatjuk, ha nem szenvedünk ideológiai vakságban, hogy a szovjet - illetve a kelet-európai modell - nem a nyugati kapitalizmus túlhaladása, hanem új út, s nem teljesen véletlenül éppen az elmaradott

Oroszországban nyílt meg, ahol ez a termelőerők fejlődésének alapjában más megoldását kínálja.

Ez összefüggésben áll azzal a szociológiai ténnyel is, hogy az un. fejlődő országokban rendszerint még elevenen élnek a különböző tradicionális közösségi formák. (Ne feledjük, hogy a cári Oroszországban még a századforduló körül is elevenen éltek a «mir»-ek, illetve obscsinák.) Ebben a közegben a tőkés intézményi formák fejletlenek, vagy legalábbis idegenek, s mindamellett az egyes ember individuumbéte létezése még nem vált általános társadalmi szükségletté. Így a modellhez szervesen hozzátartozó monolitikus intézményi rendszer viszonylag könnyebben válik működésképeessé, mint a kialakult tőkés intézményi rendszerrel rendelkező, nagymértékben individualizálódott társadalmakban, s éppen ezért könnyebb a fejlődés ezen útjára való átállás annál is mint ahogy ez Kelet-Európában történt, és történik.

A fejlett ipari társadalmakban azonban ennek a modellnek sem gazdasági, sem szociológiai okokból nincs, és nem is lehet átütő sikere. Napjainkban ez a tény egyre szélesebb körökben válik felismertté. Ez tükröződik Nyugat-Európa nagy kommunista pártjainak - mindenekeelőtt az olasz és a francia pártról van szó - abban a törekvésében, hogy a szocialista fejlődésnek olyan sajátos útját dolgozzák ki (...) amely anélkül, hogy lemondana alapvető szocialista célkitűzéseiről, mind a gazdasági, mind a társadalmi-politikai életben kiáll a politikai értelemben vett pluralisztikus rendszer mellett, messzemenően tiszteletben tartja a választók akarátát, s előre számot vet nemcsak a kormányba-kerülés gondolatával, hanem a választók bizalmának csökkenése esetén az abból való visszavonulással is.

A szocializmus másik nagy ága: a nyugat-európai szociáldemokrácia a II. világháború után - ahogyan ezt a választási eredmények tanúsítják - igen széles néptömegek, s nem utolsó sorban munkástömegek előtt növelte vonzóerejét. Ennek az előrelépésnek az alapja a nyugat-európai országok II. világháború utáni társadalmi-gazdasági és politikai fejlődése, ami egyre inkább befolyása alá

alá vonja a Dél-Európai országokat is. A Földnek ezen a részén - ha figyelmen kívül hagyjuk olyan esetleges katasztrófák bekövetkezését, mint amilyen a III. világháború kitörése lenne - reális választás csak a nyugat-európai-szocializmus különböző többé vagy kevésbé radikális modelljei között képzelhető el. S ezt azoknak is be kell látniuk, akik mániákusan a kelet-európai modellt akarják ráerőszakolni Nyugat-Európára. A portugáliai helyzet alakulása - szerintem - mindenekelőtt ezt a «be-látást» bizonyítja.

A nyugat-európai szocialista modellen belül elhelyezkedő különböző alternatívák védelmezői között politikai harcok természetesen igen élessé is válhatnak, - mindez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy az I. világháború idején, és az ezt követően kialakult kérdésfeltevés a «vagy kommunizmus, vagy szociáldemokrácia» rigid alternatívája alapvetően és visszavonhatatlanul túlhaladottá vált. Nyugat- és Kelet-Európa társadalmi viszonyai és intézményi rendszere közötti különbség ma számottevőbb, mint bármikor a történelem folyamán, ebből azonban mégsem következik szükségszerűen éles - háborús veszélyt magában rejtő - konfrontáció (...)

Ez az országhatárokhoz kötöttség természetesen nem jelenti azt, hogy Európa bármely országában, bármely, magát szocialistának valló mozgalomnak a maga sajátos értékrendje mellett ne lenne joga, sőt kötelessége a másfajta elmélet és gyakorlat bírálata, s hogy elfogadhatnak olyasfajta álláspontot, amely ezt a «kívülről» jövő kritikát, mint a belügyekbe való beavatkozást elutasítja. A «sokrétüvé» vált, pluralizálódott európai szocializmuson belüli bírálatnak a célja azonban nem maradhat továbbra is a «saját modell» elfogadtatása, hanem a bírálatnak tényleges helyzetből kiindulnia, illetve azt mint adottságot tudomásulvéve kell segítenie a saját értékrendszerének megfelelő szocialista mozgásokat. (...)

A kelet-európai társadalmakról az ideológia szintjén, a szocialista értékek alapján alapvetően három különböző magatartás alakult ki, természetesen beleértve ebbe a nyugat-európai szocialista álláspontokat is.

Írásomban csak a szocialista értékek alapján gyakorolt kritikáról beszélek, és teljesen számításon kívül hagyom - mint nem a témámba tartozó jelenséget - nemcsak az antikommunizmust, hanem a nem szocialista (pl. polgári liberális) értékek alapján gyakorolt kritikákat is.

1/ Az apologetikus ideológia (ezen belül természetesen különválnak az államigazgatás és az öngazgatási rendszer kritikátlan védelmezése), ami abból indul ki, hogy a szóbanforgó társadalmak alacsonyabb, vagy magasabb szinten, de képesek a szocialista értékek mindennapi realizálására, és ez a képességük napról-napra növekszik, s ezzel a pozitív fejlődéssel főként a kapitalista múlt hagyatéka (elsősorban a tudat léttől való elmaradása és a kapitalista környezet káros befolyása) szegül szembe, és emellett természetesen a gazdasági elmaradottság képez még számottevő akadályt.

Ez a megközelítés a saját modellt - a helyi-nemzeti sajátosságok figyelembevételének esetleges elismerése mellett - általános érvényűnek tekinti, és így Európában értelemszerűen az ideológiai polarizáció fenntartását szolgálja.

Az apologetikus ideológia kezdetben - mint minden új társadalmi-gazdasági alakulatban - a kialakulóban lévő társadalmi viszonyok megerősödését szolgálja, később azonban a társadalmi fejlődés egyik legfőbb akadályává, a leghatékonyabb konzervatív, sőt reakciós társadalmi erővé válhat.

2/ Olyan, az adott rendszereket szocialista értékek alapján elemző, de külső gyökerében más modellt helyeslő kritikák, amelyeknek a képviselői úgy vélik, hogy a Kelet-európai országok társadalmi és intézményi struktúrái nem alkalmasak szocialista értékek megvalósítására és ilyen jellegű fejlődés az adott struktúrából kiindulóan kilátástalan. Ez a «pesszimizmus» sokszor olyan tételekkel társul, amelyek kétségbe vonják ezeknek a társadalmaknak a reprodukcióra való képességét is, illetve azt a (egy szó olvashatatlan) európai jelenlétére vezetik vissza. Követelésekben a többpártrendszer rend-

szerint kiemelkedő szerepet kap, s ez úgy jelenik meg, mint ami minden továbbképzés kiindulópontja. (...)

3/ Olyan, e rendszernek belső sajátosságaiból és a kritikai marxista tradícióból kiinduló belső bírálatok, amelyek a fejlődési perspektívák szemszögéből részint igen jelentősnek tekintik a termelőeszközök polgári magántulajdonának a Kelet-Európában történt felszámolását ; részint pedig éppen a szocialista perspektíva szempontjából bírálják a kialakult struktúrát és intézményi rendszert, de nem tagadják azt a lehetőséget, hogy ez a társadalmi-gazdasági alakulat minden fogyatékosága ellenére is kiindulópontul szolgálhat a szocializmus Nyugat-Európától eltérő fejlődése számára.

Ennek a megközelítésnek legfőbb hiányossága, hogy az eddigiekben bár széleskörben rokonszenvet ébresztő elemzések sorát produkálta, de adós maradt a jövőképpel.

Saját írásaimmal szemben a rokonszenvezők körében a legtöbbször hangoztatott ellenvélemény éppen ez volt, sőt sokszor még ideológiai ellenfeleim is ebbe a hiányosságba kapaszkodtak. Ez a sokszor hangoztatott kritika is készített arra, hogy megpróbáljam felvázolni egy, a belső kritikához adekvát jövőképet, amely abból indul ki, hogy még abban az esetben is, ha Európában a szocialista értékek tekintetében számottevő integráció menne végbe, más marad a reális és kívánatos fejlődési modell Keleten és Nyugaton. (...)

Ha a harmadik - s egyben az általam vállalt - nézőpontból (további fejtegetések szociológiai megalapozása érdekében) röviden jellemezni akarom Kelet-Európa állami-gazgatási rendszerű országaiban (Jugoszláviától tehát eltekintek) uralkodó társadalmi viszonyokat, akkor mindezekelőtt a következő, mindkét álláspontból élesen vitatott megállapításokat kell kiemelnem:

a/ A termelőeszközök magántulajdona - legalábbis a gazdaság centrális szektoraiban - megszűnt, s így a tőkés-munkás dichotómia meghaladottá vált. Ezzel együtt a piac elvesztette a gazdaságban integrációs funkcióját és formális vagy periférikus funkciót kapott. S ennek a

szocialista értékek realizációja szempontjából minden más negatívum ellenére is történelmi a jelentősége.

b/ A régi helyébe olyan társadalmi struktúra lépett, amelyben a legfontosabb dimenzió a munkamegosztásban elfoglalt hely, amely igen nagymértékben meghatározója az életnek és az emberek önmegvalósulási törekvéseinek: ennek a rigiditása újra csak a szocialista értékek szempontjából igen negatív következményekkel jár.

c/ A termelési eszközök tulajdonlásának államigazgatási, intézményi, vállalati, szövetkezeti, stb. formái uralkodnak a gazdasági élet fölött, és ezzel a piaci kapcsolatokat intézményi kapcsolatok bonyolult rendszere váltotta fel, amelyben a különböző apparátusok partikuláris érdekei igen fontos szerephez jutottak, és szinte teljesen kizárják a társadalmi ellenőrzést; bürokratikus intézmények ellenőriznek bürokratikus intézményeket.

d/ Egypártrendszerű hatalmi struktúrára jött létre, amelyben a párt nemcsak politikai hatalom letéteményese, hanem a társadalom gazdaság-integrációs funkcióját is betölti, ezzel mintegy egyszerre veszi át a tőkés piac és a tőkés állam funkcióját a reprodukció és redistribúció folyamataiban, ez megnehezíti egyéb funkcióinak teljesítését, és szinte elkerülhetetlenné teszi a centralizmus elhatalmasodását, a demokratizmus fölött.

A röviden így jellemezhető kelet-európai társadalmi modell reprodukációs képességét az elmúlt évtizedek fejlődése - véleményem szerint - egyértelműen bizonyította. Ezt nemcsak a gazdasági növekedés tényei bizonyítják, hanem az is, hogy a hatalmi struktúra minden főbb részlegében nemcsak az utánpótlást biztosította, hanem úgyszólván minden funkcionálisan fontos követelmény tekintetében javultak a hatalmi gépezet minőségi kritériumai (pl. technokratikus értelemben vett képzettség állandóan növekszik, a bürokrácián belül az intézményhez kötöttség egyre intenzívebb, és egyértelműbb lesz).

Ennek nem mond ellent, hogy ezekben a rendszerekben igen számottevő feszültségek rejlenek és ütköznek ki nap mint nap, s ezek számára a monolitikus intézményi struktúra nem tud megfelelő mozgásteret biztosí-

tani, hanem a hatalom ehelyett az egyértelmű beintegrálódás és a kényszerű - további feszültségnövekedést eredményező - represszió alternatívájának a büvkörébe zárkózik, és szinte mániákusan elvet minden más lehetőséget. Ha e feszültségek feloldására irányuló, ezen alternatívából kilépő törekvéseket a kelet-európai társadalmakban az elmúlt évtizedek tapasztalatai alapján elemezzük, - legalábbis első megközelítésben - négy mozgásirányt különböztethetünk meg: és saját álláspontom kifejtése előtt ezekkel kapcsolatosan kell - ha még annyira vázlatosan is - kifejtenem álláspontomat.

1/ Ezekben a társadalmakban az újra törekvések ismétlődően és igen intenzíven elsősorban olyan gazdasági reformok bevezetésére irányultak, amelyek a piaci viszonyok bizonyos mérvű rehabilitációját tűzték ki célul annak érdekében, hogy megnöveljék a kisebb gazdasági egységek (vállalatok, szövetkezetek) önállóságát, és egyben partikuláris érdekelttségét, és ilymódon kiküszöbölik a központosított tervgazdálkodás igen sok jól ismert és ma már szakszerűen feltártnak tekinthető hiányosságát. Ilyen jellegű reformtörekvések, - amelyeknek a sorát a Szovjetunióban a NEP nyitotta meg - a kelet-európai országok többségében igen nagy ellenállásba ütköztek, és rövidebb-hosszabb idő elteltével visszaszorultak, de ugyanakkor ilyen vagy olyan módon, de rajtahagyták bélyegüket a restaurált központosított tervgazdálkodási rendszeren. E tekintetben a legmesszebb Jugoszlávia ment, ahol a reformtörekvések a SZU-val való konfliktus időszakában kialakult öngazgatási ideológiai támogatását élvezték, és így a vállalati önállóság viszonylag magas fokot ért el, és a központosítási törekvések nagymértékben sikertelenek maradtak, de itt is bebizonyosodott két dolog:

- A piaci viszonyokat az intézményi kapcsolatok, s ezen belül a párt - egypártrendszerben kialakuló - integrációs funkciója számottevően deformálja és sok tekintetben formálissá teszi.

- Amennyiben ezek, t.i. a piaci viszonyok mégis érvényesülhetnek, megnövelik ugyan a gazdasági dinamiz-

must, és ez egyáltalában nem jelentéktelen szempont, de éppen a szocialista értékek szempontjából sok negatív következménnyel is járnak: növekednek a társadalmi egyenlőtlenség különböző típusai; a termelési tevékenység a szükségesnél nagyobb mértékben a profitszerzés érdekeinek rendelődik alá; a rejtett munkanélküliség nyitottá válik.

Az 1968-as magyar reform, bár közel sem ment olyan messze, mint a Jugoszláv, hasonló társadalmi következményekkel járt, és ezek a negatívumok is - nemcsak az ismert bel- és külországi hatalmi-politikai szempontok - közrejátszottak abban, hogy a «reformkorszak», ha az előkészítési időszakot nem számítjuk, mindössze két évig tartott.

Azok, akik Kelet-Európában a piaci viszonyok helyreállításának következetes hívei, - mindenekelőtt a nem teljesen jogtalanul «neoliberálisnak» nevezett közgazdászok - rendszerint a kissebb rossz elve alapján járnak el. Olyan alternatíva között választanak, ahol az egyik lehetőség a piac hatáskörének és ezzel a fogyasztói döntések szuverénítésének növelése, a másik a tervszerűség követelményét hangoztatva a központi bürokrácia hatalmának növelése. S ha csak a két megoldás között választhatunk, akkor - különösen a centralisztikus tervirányítási rendszer hibái láttán - könnyen válhatunk az első alternatíva híveivé.

Igy jön létre az a jólismert gondolat- és tudathasadás Kelet-Európa «neoliberális» reformereinek piac-orientáltsága és a nyugati újbaloldal piac és kapitalizmus kritikája között.

A gazdasági reformok hívei azonban Kelet-Európában az eddigiek során két súlyos hibát követtek el, ami szintén szerepet játszott kudarcukban:

- Sokan - különösen a közgazdászok - elképzelhetőnek tekintették a legmesszebbmenő radikális gazdasági reformot is anélkül, hogy megtervezték, illetve számba vették volna a szélesebb társadalmi-politikai reformok szükségességét, sőt sokszor az ilyen gondolatokat, mint saját ra-

cionális gazdasági törekvéseik ideológiai ballasztját nehezebb, vagy könnyebb szívvel, de elhárították.

- A gazdálkodási rendszer szükségképpen homogenitásából indultak ki és a piaci viszonyok rehabilitációjára törekedtek, olyan területen is, ahol ez a még szűk értelemben felfogott racionalitás szemszögéből sem célszerű, és különösen nem az, ha szocialista értékekre is tekintettel vagyunk. (pl. a kutatás-fejlesztés, a kommunális gazdálkodás, a kultúra stb.)

Mindezeket látva is véleményem szerint a gazdasági reformokat Kelet-Európában a társadalmi változtatások igen fontos szakaszainak kell tekintenünk, és beláthatatlanul nagy árat fizettek és fizetnek e társadalmak e reformok sikertelenségére való kárhoztatásáért, amelyeknek következtében azok kismértékben tudtak hozzájárulni a gazdasági irányítási rendszer korszerűsítéséhez.

Úgy gondolom, hogy a piaci viszonyok bizonyos mérvű restaurációja Kelet-Európában előbb, vagy utóbb a dinamizmus növelése érdekében elkerülhetetlen lesz, ez azonban nem teszi feleslegessé az áruviszonyok fölötti szocialista kritikát, ennek azonban szorosán össze kell fonnódnia a bürokrácia elleni társadalomkritikával, és olyan mozgásokkal, amelyek a kialakult társadalmi viszonyok meghaladását valamint az intézmények fölötti társadalmi ellenőrzés megvalósítását szolgálják. Kelet-Európában az olyan piac-kritika, amely ettől elhatárolja magát menthetetlenül a centralizációra törekvő bürokrácia direkt, vagy indirekt támogatója.

2/ A másik nagy kísérlet, az öngazgatás elmélete és gyakorlata, már túlmutatott az előző pontban említett gazdasági reformokon, mert nemcsak hogy messzebb megy a vállalati önállóság megnövelésében, és a piaci viszonyok restaurálásában, hanem egyben a társadalmi viszonyok igen széles körét is érinti.

Az öngazgatási elmélet úgy, ahogy az Jugoszláviában a negyvenes évek végén megszületett a már kialakult, nagymértékben centralizálódott államigazgatási modell sokoldalú - korántsem csupán gazdasági - kritikáján ala-

pult, és magán a hatalmi struktúrán belül is radikális változtatásokat hozott.

Jól tudjuk, hogy az öngazgatás elmélete és gyakorlata között (ez utóbbi tekintetében nemcsak Jugoszláviára gondolok, hanem más kelet-európai országok olyan gazdasági szektoraira is, - főleg mezőgazdasági szövetkezetekre - ahol ezt az elvet érvényesíteni kívánják) igen számottevő ellentmondás alakult ki, ahogyan ezt a jugoszláviai belső kritikák, mindenekelőtt a Praxis-kör és más országok szövetkezet-szociológiai vizsgálatai kimutatták.

Ezek a kritikák azonban az esetek többségében az öngazgatási elmélet alapján állnak, és erről az alapról gyakorolnak bírálatot a ténylegesen kialakult társadalmi viszonyok felett. Társadalmi kritikájuk tehát nem kötődik össze ideológiai kritikával. (Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ne bírálnák az öngazgatás apologetikus és dogmává merevült elméletét.)

Számomra azonban kérdéses az öngazgatási elmélet számos alaptétele is. Mindenekelőtt az a kiindulópont, hogy a szóban forgó társadalmakban lehetséges-e a hatalmi struktúra társadalmiasítása és bürokratikus jellegének megszüntetése. Ezt a feltételezést különösen a gazdasági vezetésnek bizonyos felsőbb szintjén és a nagyobb vállalatokban is utópiának - jóllehet rokonszenves utópiának - tekintem.

Ezen kritikám ellenére is az öngazgatási rendszer modelljét a szocializmus elméletének fejlődésében igen fontos lépésnek látom; mindenekelőtt éles antibürokratizmusának a jelentőségét kell kiemelnem, s a hatalmonkívüliek jogainak elismerését arra, hogy a hatalmi struktúrában fölöttük lévőket szolgálatukra kényszerítsék.

Az öngazgatási elmélet igen erős hatást gyakorol joggal a kapitalista társadalmak baloldali mozgalmaiban is. Mégis ez a velejéig antibürokratikus elmélet, a gyakorlatban bármilyen groteszk is, de a bürokrácia bizonyos osztagainak - elsősorban a vállalati és szövetkezeti igazgatásnak - apológiájává válhat.

Ezért saját munkásságomban társadalmi öngazgatás helyett társadalmi uralomról beszélek, elismerve ezzel a

különböző központi intézmények bürokratikus jellegét, és egyben szükségszerűségüket, s így célul még elméleti szinten sem tűzhetem ki megszüntetésüket, mert ez a mai tapasztalatok szintjén számomra teljesen irreálisnak tűnik, és így reálisnak csupán a bürokratikus intézményektől független társadalmi ellenőrzésre irányuló mozgásokat látom, és ezek összegezett eredményeként használok a hatalom fölötti társadalom uralom fogalmát. (...)

3/ A gazdasági reformkísérleteken és az öniszerveződésre törekvéseken kívül - azoktól rendszerint élesen elkülönülve - a szocialista értékek alapján is kialakult és erősödik olyan elgondolás, amely a többpártrendszer bevezetését úgy tekinti, mint ami nélkül a kelet-európai országokban ténylegesen szocialista fejlődés elképzelhetetlen. Ebben az esetben természetesen nem formálisan működő pártokról van szó, hanem a hatalomért ténylegesen küzdőkről.

Ilyenirányú kísérletek mindig is nagy ellenállásba ütköztek, összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint a gazdasági reformok. Ettől még Jugoszlávia is elzárkózott, jóllehet más szempontból igen messzire ment, és hasonlóképpen tett minden más kelet-európai és más, e modellt választó, s a térségen kívül fekvő ország is (pl. Kuba).

A többpártrendszer bevezetésére Kelet-Európában a gyakorlatban mindössze két jelentősebb kísérlet történt (1956-ban Magyarországon, és 1968-ban Csehszlovákiában). Anélkül, hogy ezen események jellegének a jellemzésére kitérnék, (ezt különböző alkalmakkor már igyekeztem megtenni), meg kell kockáztatnom azt a feltevést - még akkor is, ha ezzel hozzám közelállókakat akaratlanul is sérttek - hogy a szóban forgó kommunista pártok többpártrendszer mellett kiálló vezetői közül tudomásom szerint senki sem gondolta végig, hogy ennek következtében milyen intézményi struktúra alakulna ki Kelet-Európában.

Ezek a kísérletek sokkal inkább a kritikus helyzetbe került kommunista pártok ilyen vagy olyan mértékben, de kényszerű útkeresésének tekinthetőek, mintsem egy elméletileg megalapozott új fejlődési modell tudatos válasz-

tásának. E tekintetben teljesen más a helyzete azoknak a nyugati kommunista pártoknak, amelyek az utóbbi időben az egypártrendszer modelljének követésétől elhatárolják magukat, és elméletileg megalapozott új szocialista fejlődésmodell kidolgozásán fáradoznak. Más társadalmi adottságokból indulnak ki, mint Kelet-Európa kommunista pártjai; nem szüntették be a többi párt működését, mint azt mi tettük, és e tekintetben nem is akarnak minket követni. Nálunk azonban az egypártrendszer hosszú ideje kialakult realitás, s ez az előfeltétele volt - mégpedig kivétel nélkül minden szóban forgó országban - a legfőbb társadalmi célként kitűzött, úgyszólván minden eszközt igazolni látszó társadalmi változásnak, a termelési eszközök polgári magántulajdona megszüntetésének. Ez a megtett út - bárhogy vélekedjünk is történelmi jelenségéről - két fontos vonatkozásban tartósan nem forgatható vissza:

- nem állítható helyre a termelési eszközök polgári magántulajdona

- a piac klasszikus kapitalizmusban játszott szerepe sem.

Mindkét tendencia - bárhogy vélekedjünk is ennek különös kelet-európai formájáról - beilleszkedik a történelmi és különösen a szocialista fejlődés általános menetébe.

Ezekben a társadalmakban - tehát kizárólag Kelet-Európáról szólva - többféle megfontolás alapján is - amelyekre még kitérek - a többpártrendszerű demokratizálás követelményét - még ha szocialista értékek alapján fogalmazódik is meg - nem tartom sem reális, sem kívánatos alternatívának. Ugyanakkor e koncepció egyik legfontosabb alap gondolatát, a pluralizmust, a szocialista értékek megvalósulása szempontjából nélkülözhetetlenül fontosnak tekintem, csakhogy erre más alternatívát tartok reálisnak, és egyben kívánatosnak.

4/ S végül megemlítem Lenin tervét a munkás-paraszt felügyeletről, amelyet abban az időszakban dolgozott ki, amikor betegsége elhatalmasodása miatt a hatalom gyakorlásában már alig vett részt, s amelynek az eredeti

elgondolás szerint a hatalmi struktúra tényleges, társadalmi jellegű ellenőrzőjévé kellett volna válnia. Sorsát ismerjük. A 30-as évek közepére már egyike a hatalmi struktúrán belüli bürokratikus intézményeknek, és igen fontos szerepet tölt be a sztálini centralizációban. Mégis leginkább ez az elgondolás - a beteg Lenin kétségbeesett kísérlete a hatalmi struktúra elbürokratizálódása ellen - az, amivel leginkább tudtam azonosulni. Mindenekelőtt azért, mert a hatalom és a társadalmi ellenőrzés dichotómiájából, mint szükségszerűségből indul ki. Voltaképpen a szociológiai tanulmányaim alapján - közel fél évszázaddal később - ugyanerre a következtetésre jutottam, azzal a jelentős különbséggel, hogy az állam elbürokratizálását nem veszélyként, hanem tényként kellett konstatálnom.

Abban a fejlődési alternatívában, amelyben ma gondolkodom, a hatalommal nem a hatalomért harcoló pártokat és nem is a mindennapi élet forradalmát állítom szembe, hanem olyan társadalmi erőket, amelyek többé vagy kevésbé integrált formában ellenőrzést, illetve végső kifejlődésében uralmat gyakorolnak a hatalom, illetve a hatalmi apparátusok felett.

Ilyen mozgások realitását a mai kelet-európai helyzet ismeretében sokan igen pesszimiztikusan szemlélik. A kommunista pártok több-kevesebb sikerrel minden társadalmi erőt integrálni igyekeztek, és igyekeznek minden társadalmi mozgást - nemcsak a szűken vett hatalmi struktúrán belülieket, hanem az azon kívülieket is - amelyeknek közvetve vagy közvetlenül politikai jelentőséget tulajdonítanak.

Bár ennek a törekvésnek a «sikerét» aligha vonhatjuk kétségbe, mégis - legalábbis potenciálisan - igen sokféle társadalmi erő létezik, amely ha beintegrálódott is, de autonómiára vágyik, s ez a ma csak passzív vágy holnap aktív cselekvéssé válhat. Az autonómia szükséglete viszont - ha ténylegesen társadalmi vonatkozásokról és nem a mindennapi élet szűkreszabott kereteiről van szó - elkerülhetetlenül a hatalom-feletti kontroll-funkciókba torkollik.

A társadalmi kontrollért, illetve uralomért küzdő moz-

galmak kifejlődésének egyik legnagyobb akadálya, hogy a baloldali pártok, mozgalmak és ideológiák - kevés és jelentéktelen hatású kisebbségtől eltekintve - tradicionálisan hatalom-orientáltak. A szociáldekokrácia éppen úgy, mint a kommunista mozgalom, tulajdonképpen a hatalom megszerzésére, illetőleg ha hatalomra kerül, akkor annak megtartására törekszik, és e célkitűzésnek úgyszólván minden más érdeket alávet. Mellettük eltörpülnek azok a szocialista mozgalmak és ideológiák, amelyek anélkül akarnak politikai erővé válni, hogy egyben a hatalomnak is birtokosaivá, vagy legalábbis részeseivé váljanak.

Ez a hatalom-orientáltság mélyen benne gyökeredzik a marxizmusban, jóllehet az eredetileg - a végső, de csakis a végső perspektívát tekintve - hatalomellenes. Azzal azonban, hogy közvetlenül célul tűzi az állam politikai hatalmának birtokbavételét, és segítségével a tőkésosztály ellenállásának megtörését és a társadalom újjászervezését, az új állam apologetikus ideológiájának az alapját teremti meg, ellentétben saját állam és hatalomellenes kritikai beállítottságával. Ez a marxi-engelsi program szinte pontosan előre vetíti azt a hatalmi struktúrát, ami Kelet-Európában ténylegesen ki is alakult, amely azonban már nemcsak a társadalom újjászervezésének funkcióját tölti be, hanem a teljes reprodukciós és redisztribúciós folyamat tervezését, irányítását és ellenőrzését is. Ezzel léte - a marxi-engelsi prognózissal ellentétben - igen messze jövőig megörökítődik.

De mégsem ezt kérdőjelezem meg. A modern - vagy legalábbis a modernizációra törekvő - társadalmakban véleményem szerint a bürokratikus apparátusok és az ezekből kialakuló intézményi rendszerek a reprodukciós és redisztribúciós folyamatokból nem küszöbölhetők ki. Mellesleg ezt természetesen a politikai hatalom pluralizálódása - a többpártrendszer - sem oldaná meg, legfeljebb csak bizonyos átrendeződést hajthatna végre a hatalmi struktúrában.

A politikai irodalom azonban az államhatalom jelentőségét - véleményem szerint - eltúlozza, és figyelmen kívül

hagyja azt a hatalmon kívüli társadalmi szférát, amely a történelem során mintegy a háttérben már eddig is nagymértékben befolyásolta a hatalmi harcokat, és a hatalom gyakorlásának a módjait. Itt természetesen nem a «szürke eminenciásokra», vagy a hatalomban lévők különböző «titkos társaságaira» gondolok, mert hiszen ezek mindig is a hatalmi struktúra szerves elemei, s nem is a hatalomért küzdő pártokra és irányzatokra, hanem elsősorban olyan szellemi áramlatokra, vagy társadalmi mozgalmakra, amelyek valamilyen autonóm értékrendszer alapján formálják a közvéleményt, és ily módon hatékony bírálatot, kontrollt, vagy esetleg uralmat gyakorolhatnak a hatalom felett.

Abban a megközelítésben, ahogyan ma a kelet-európai társadalmakat szemlélem, részben elismerem az állami hatalom, s így a bürokratikus intézményi struktúra funkciójának szükségszerűségét, ugyanakkor egyértelműen és azonnal (nem távlati perspektívában) megkérdőjelezem és illetéktelennek minősítem az állami intézményi beavatkozást minden olyan területen, ahol a társadalmilag szükséges funkciók elvégzése nem igényel bürokratikus formát öltő intézményeket. Az elbürokratizálódás ellen azonban hatástalannak tartom az állami intézkedéseket, bármennyire jó akarat vezesse is azokat. A bürokrácia elburjánzása és a diszfunkcionális jelenségek ellen sikeresen csak az államtól független autonóm erők küzdhetnek. A társadalom így kialakuló kettős szférája nem azonosítható a társadalomfilozófia tradicionális dichotómiájával, a köz- és magánélet kettősségével, mert mind a hatalomnak, mind a társadalmi kontrollnak a mozgástere közéletiséget követel. Az utóbbira, de csakis arra vonatkoztatva azt is mondhatom, hogy ez a közéletiség megkettőzése, olyan formában azonban, amikor a magánélet nemcsak kiszabadul a hatalmi struktúra harapófogójából, hanem egyben lehetővé válik a magánélet és közélet új típusú egységének a kialakulása. Az emberek úgy lehetnek magánéletűek, hogy egyben közéletűek is maradnak, és úgy lehetnek közéletűek, hogy nem veszítik el magánéletiségüket sem.

Ebből a megközelítési aspektusból a mai lengyelországi krízis mindenekelőtt azzal magyarázható, hogy nem fejlődtek tovább a hatalom társadalmi kontrolljának azok a formái, amelyek az 1971-es krízis szakaszában, illetve azt megelőzően az 1956-os évben kialakultak. Ezeket a hatalmi struktúra, így vagy úgy, de rövid idő leforgása alatt integrálta, vagy eliminálta. Ez a mindennapok gyakorlatában minden bizonnyal könnyebbé tette a vezetést, mert szükségtelenné vált az ellentétes vélemények nyiltszínti megütközése, de ugyanakkor magában hordta az újabb és újabb krízis lehetőségeit is.

Bizonyos mértékig hasonló a helyzet a Csehszlovákiában kialakult «Charta 77» mozgalommal is, amelynek szószólói számtalanszor leszögezték, hogy a hatalom felett egy meghatározott célból az állam deklarált törvényeinek teljesítését számonkérve ellenőrzést kívánnak gyakorolni, de semmiképpen sem akarnak hatalomért küzdő politikai párttá válni.

Ha Csehszlovákiában mindkét oldal bizonyos toleranciát tanúsít a másik iránt, ha a hatalom képviselői eltűrik, hogy saját vállalt és törvényekben deklarált értékeik alapján ellenőrzést gyakoroljanak felettük, s ha a hatalmon kívüli erők nem törekszenek hatalmi viszonyok belső struktúrájának megváltoztatására, politikai párt, vagy pártok alakítására, akkor ez kétségtelenül jelentős lépés az általam igényelt társadalmi dichotómia megteremtése felé. (Mellesleg, ha a «Charta 77» sorsa ilyen, vagy olyan ok miatt mégsem így alakulna, ezt még nem fogadnám el elméletem reális voltának cáfolataként, mert hiszen ami nem érett meg a mában, az még megérhet egy valamikori holnapban.) Egyébként az általam képviselt elgondolás realitására bizonyos megszorítással érvényes példaként megemlíthetem azt a viszonylag stabil és reprodukzív viszonyt is, ami Lengyelországban a párt irányította hatalom, és a katolikus egyház között kialakult. Jóllehet az előbbi - értelmezésem szerint - kizárólagos birtokosa a hatalomnak, az utóbbi mégis hatásos kontrollt gyakorol felette, bár nem szocialista értékek, hanem elsősorban sa-

ját, a katolikus hithez kötött értékei és az egyház, mint sajátos intézményi rendszer érdekei alapján.

Ez utóbbi kötődés az alapja annak, amiért csak bizonyos megszorítással tekintem elméleti koncepcióm gyakorlati példájának, mert hiszen én olyan társadalmi kontrollért és uralomért harcoló mozgások iránt érzek elkötelezettséget, amelyek a bevezetőmben röviden vázolt szocialista értékek alapján állnak. (Ez természetesen egyáltalában nem jelenti, hogy nem ismerném el jogosnak másfajta - az emberi fejlődés szempontjából értékfenntartó és fejlesztő mozgások - létjogosultságát).

Megközelítésemmel szembeni ellenvetésekben részben praktikus, részben etikai szempontok kapnak helyet. Praktikus alapon azzal érvelnek, hogy egy hatalom nem enged olyan mozgásokat, illetve mozgalmakat, amelyeknek célja a hatalom fölötti kontroll, vagy különösen valamiféle társadalmi uralom gyakorlása.

Ez azonban nincs így, és ezt éppen az utolsó években mutatkozó kelet-európai fejlődés tényeire hivatkozva állíthatom, amikor is szinte minden kelet-európai országban megfigyelhetők - mégpedig egyre növekvő mértékben - emancipálódó, pozitív társadalmi erők és talán nem merő optimizmus, ha hiszek annak a lehetőségében, (de természetesen korántsem szükségszerű bekövetkezésében), hogy a hatalom - nem utolsósorban saját jólfelfogott érdekében - ilyen mozgásokkal szemben növekvő toleranciát és partnerségre valló hajlamot mutat.

Ezt és hasonló más változásokat vagy azok előjelét nem magyarázhatjuk egyszerűen a külső hatásokkal, - bár ezeknek a jelentőségét sem becsülhetjük le - de emellett a gazdaságilag viszonylag fejlett társadalmakban, különösen ha kisebb vagy nagyobb mértékben individualizálódást előidéző történelmi folyamatok már lezajlottak - kitörölhetetlenül léteznek olyan koherens belső erők, amelyek ilyen vagy olyan módon, de a vázolt irányban hatnak. (Korántsem csupán tudatos mozgásokra gondolok, hanem, közvetlen politikai céllal nem rendelkező önállósulásra irányuló társadalmi törekvésekre is.)

Természetesen - az etikai érvek alapján - joggal vetőd-

het fel a kérdés, hogy ilyen és hasonló erők miért vezethetnek a tőkés országokban (pl. több évtizedes fasiszta uralom után Spanyolországban és Portugáliában) a politikai pártok pluralizálódásához, és ugyanakkor miért tagadom meg ezt mint nem kívánatos alternatívát a kelet-európai társadalmaktól.

Mindenekelőtt az intézményi struktúra már előbbiekben említett igen lényeges különbsége - tehát bizonyos realitások figyelembevétele alapján teszem ezt. A többpártrendszerre való áttérés - pl. Spanyolországban, vagy Portugáliában - nem jár komoly reprodukciós zavarokkal, és kivéve a hatalmi struktúrát, nem követel intézményeiben be nem látható változásokat. Sőt azt is mondhatnám, hogy a reprodukció nemcsak gazdaságilag, hanem szélesebben, társadalmilag is, bizonyos változások nyilvánvaló bekövetkezése ellenére végsősoron zökkenőmentesebb lesz. S mindemellett a két ország a többpártrendszer alapján szervezesebben illeszkedhet be természetes makroközösségébe is.

Ugyanakkor a többpártrendszer bevezetése Kelet-Európában, ha el is tekintek attól, hogy az számomra csak egy katasztrófaelmélet alapján tűnik lehetségesnek, - amit viszont teljes belsőmből elvetek, tehát, ha a lehetetlent improvizálom - véleményem szerint beláthatatlanul súlyos belső megrázkódtatásokhoz vezetne, és emellett a térséget hosszú időre a háborús konfliktusok veszélyzónájává tenné. Mindez már magyarázza azt is, hogy ezt az alternatívát - etikai alapon - miért nem tekintem kívánatosnak.

Többek között - az előzőekben felvetettek mellett - ilyen megfontolások alapján jutottam ahhoz az elgondoláshoz, hogy - legalábbis Kelet-Európában - a jövőbeni fejlődés zálogát nem a hatalmi struktúrán belüli változásokban kell keresnünk, hanem a politikának abban a szférájában, amely a szorosabban vett hatalmon kívül helyezkedik el. Ebben, a politikai elmélet és gyakorlat által eddig még kellően nem értékelt világban, amelynek az ereje nem utolsósorban éppen abban rejlik, hogy sem az itt tevékenykedő mozgalmak, sem azok tagjai nem akar-

nak a hatalom birtokosai lenni, itt Kelet-Európában a szocialista értékek megvalósításának szinte beláthatatlanul sokrétű és lehetőségekben elméletileg szinte áttekinthetetlenül gazdag mozgástere alakulhat ki.

De e kis etikai kitérő után térjünk vissza a hatalmi struktúrában nem integrált társadalmi kontroll realitásának kérdéséhez. A konkrétság kedvéért felsorolok néhány olyan mozzanatot, amelyekre optimizmusom alapozom: kezdem a gazdasági tényezővel:

1/ A hatalmi struktúra Kelet-Európában tagadhatatlanul érdekelt a gazdasági dinamizmusban, a hatalomtól elkülönülő társadalmi kontroll kizárása viszont kimutathatóan csökkenti a hatékonyságot, s így többek között az életszínvonal növelésére vonatkozó döntések megvalósulását is. A különböző gazdasági döntések során ugyanis partikuláris értékek csapnak össze, s legjobb esetben kompromisszum születik. Rosszabb, amikor egyfajta partikuláris érdek - rendszerint valamiféle általánosabb névben lépve fel - domináns helyzetbe kerül. A racionálist, az optimálist legtöbbször senki nem képviseli.

Az így létrejött gazdasági elemzésekben számtalanszor kimutatott hatékonyságcsökkenés okainak feltárása bürokratikus ellenőrzés segítségével úgyszólván elképzelhetetlen. Ehhez széleskörű nyilvánosság szükséges, s mindenekelőtt olyan tömegkommunikációs tevékenység, és autonóm társadalomkutatások szükségesek, amelyek szocialista értékek alapján ellenőrzik az intézményekben lezajló döntési folyamatokat, s olyan a közvélemény által támogatott munkásellenőrzés, amelyet széleskörűen támogatnak a hatalmi struktúrába be nem integrált antibürokratikus szemléletű szakemberek.

Ez semmiképpen sem fenyegetné a hatalmat, mint olyant - legfeljebb a rosszul dolgozó, tömegektől elszakadó vezetőket sújtaná. A hatalomnak azonban, mint egésznek, a legegységesebb érdeke az ilyen vezetők kiszűrése, ami bürokratikus módszerekkel «tisztogatással» vagy «kényszernyugdíjazásokkal» sohasem lesz keresztülvihető. Ez utóbbiak áldozatai a tapasztalatok szerint leg-

több esetben inkább a «nehéz» azaz nehezen kezelhető emberek, és nyertesei a simulékony konformisták.

Úgy is feltehetném az eddigi tapasztalatok tükrében a kérdést, hogy Kelet-Európában vagy le kell mondani a fejlettségéhez kielégítő gazdasági dinamizmusról, vagy meg kell engedni a gazdasági intézmények feletti széleskörű társadalmi kontrollt és uralmat.

2/ Minden bürokratikus rendszer tragikus sorsa, hogy bármennyire általánosabb vagy szélesebbkörű érdekek nevében születik is meg és működik is - legalábbis a manifesztáció szintjén - elszigetelődik azoktól a tömegektől, amelyeknek a szolgálatát jelszóként zászlajára írta.

A marxizmus-leninizmus érzékeltette ezt a veszélyt, s ennek hatására született meg a «transzmisszió» elmélete. (...) Ez az elgondolás azonban nem vette figyelembe, hogy miután a párt átmegy saját történetének mozgalmi, szervezeti stádiumán, és a kialakult új hatalmi struktúra centrális intézményévé válik, azok a mozgalmak és szervezetek, amelyekre ezen elmélet szerint a transzmisszió feladata hárulna, maguk is speciális intézményi rendszerekké váltak, s mindegyikük esetében külön-külön megkérdőjelezhető, hogy van-e tényleges kapcsolatuk a «tömegekkel». Ebben a helyzetben a transzmisszió gondolata már nem értelmezhető a régi módon. A hatalomnak nem lehet igazi tömegkapcsolata, ha nem alakulhatnak ki a társadalmi ellenőrzés különböző mozgásai és mozgalmi.

3/ A hatalmi struktúra mindenhatóságának és a fölötté való társadalmi ellenőrzés különböző formái elsorvadásának, illetve az intézményi rendszerekbe való beintegrálódásának egyik legnegatívabb hatása egy bizonyos fajta személyiség-torzulás. A hatalmi struktúra igen fontos pontjain is csak ritka esetben maradnak meg, vagy fejlődnek ki a szó igazi értelmében vett politikusok, azok, akiket saját értékrendszerük vezérel, s akik képesek arra, hogy a társadalom és történelem előtt ne csak tetteikért, hanem gondolataikért is felelősséget vállaljanak. Helyettük a «szervezeti emberek» különböző típusai jelennek meg, akiknek tetteit és gondolatait nem «csillaguk», ha-

nem az intézményi rendszerben elhelyezkedő vonatkozási csoportjuk vezérel, és személyi felelősségük belevész egyfajta «szervezeti felelőtlenség» rendszerébe. (Ezt a személyiség-torzulást saját magam is végigéltem. Erről nyilvánosság előtt legutóbb a «Le quotidien de Paris» - ban 1976 októberében megjelent interjúmban próbáltam meg számot adni.)

Az autonómiára törekvés azonban nemcsak a hatalmon kívül élők hobbyja, hanem bizonyos körülmények között szükségképpen kitermelődik a hatalmi struktúrán belül is. Mindennapi tapasztalataim azt bizonyítják, hogy ebből a szempontból nincsenek, és nem is lesznek immunitis rétegek.

A többpártrendszer követelményéről való lemondás - amint már említettem is - egyáltalán nem jelenti, hogy elfogadhatnék valamiféle monolitikus társadalmi modellt, sőt ezzel éles ellentétben, éppen abból indulok ki, hogy az általam felvázolt alternatíva Kelet-Európában elvezethet egy, a szocialista értéket hatékonyan megvalósító pluralisztikus társadalomhoz, mégpedig a következők értelmében :

a/ a hatalom és a társadalmi uralom diktatóriáját, a társadalom pluralizálódásának legfontosabb lépésének és jegyének tartom. Többpártrendszer esetében is, lényegében monolitikusnak tekintem azt a társadalmat, amely csak a pártok keretei között engedi meg a hatalmi struktúrát alkotó intézmények társadalmi jelentőséggel, illetve hatással bíró kontrollját;

b/ a hatalmi struktúra Kelet-Európában - még mai állapotában sem tekinthető egyértelműen monolitikusnak, mert az egymástól elkülönülő intézményi érdekek is - amelyek csak visszaszoríthatók, de még nem szüntethetők - bizonyos mértékig pluralizálnak. Nem utolsósorban ez adja meg a jelentőségét a kommunista pártnak, mint integrációs funkciót betöltő, s éppen ezért központi intézményi rendszernek, amely nem szüntetheti meg a részérdekeket, hanem csak integrálhatja azokat.

c/ a társadalmi kontrollért, illetve uralomért folytatott mozgás szférájában perspektivikusan elképzelhetetlen a

monolitikus állapot. Kezdeti, artikulátlan formában természetesen ez még előfordulhat, de ahogy az előbbi szférában az intézményekhez kötött értékrendszer, úgy az utóbbiban az értékrendszerek különbsége értelemszerűen és szükségképpen pluralizál.

Levelem bevezetőjében olyan feltételezésből indultam ki, hogy Európában ma a szocializmus elméletéhez sorolható ideológiák igen nagy mértékben helyhez, illetve az egyes országok hatalmi struktúrájához és társadalmi-gazdasági viszonyaihoz kötöttek. Ugyanakkor ezt felismerve is, igen fontosnak tekintem az efféle kötöttségektől megszabaduló szocialista elméletek, vagy ideológiák kialakulásának jelentőségét. Éppen ezért fordulok teljes rokonszenvvel az új baloldal felé, anélkül, hogy magamat egyértelműen be tudnám sorolni ebbe a szellemi áramlatba. (...)

Az új-baloldalnak saját vállalt szocialista értékei alapján minden meglévő, vagy jövőben kialakuló társadalmi alakulatot, hatalmi struktúrát kritikai módon kell megközelítenie. Ez egyébként az a magatartás, ami a legjellemzőbb Marxra, aki a saját irányzatát úgy nevezi, mint a «társadalom valóságos és történelmi útjának megértésére törekvő kritikai és materialista szocializmust».(...) Az új-baloldal, ha ezt a kritikai funkcióját teljesíti, fontosságában túlbecsülhetetlen ideológiai bázist teremthet a különböző rendszerű társadalmakban a bürokratikus intézményi rendszerek feletti társadalmi kontrollért, és uralomért folyó harc számára.

(Nyílt levele utolsó paragrafusaiban Hegedűs a háborús veszélyről beszél, s ezzel kapcsolatban az ideológusok felelősségéről. Minthogy a béke fenntartása «az emberiség legfőbb sorsproblémája», Hegedűs úgy véli, hogy «itt Európában, a XX. század utolsó negyedében - a teljes társadalmi megsemmisülés perspektívájában - sokszor szentnek tartott értékeket is relativizálnunk kell.»)

Budapest, 1977. februárjában